BANK KREDITLARINING IQTISODIY ÖSIŞGA TA'SIRINI BAHOLAŞ

Kudratova Madina Şavkatovna,
Özbekiston Magistral elektr tarmoqlari aksionerlik jamiyati
Buxoro magistral elektr tarmoqlari filiali magistranti
DOI: 10.67620/yoshlarvailm.0340011

Annotatsiya. Maqolada bank kreditlarining iqtisodiy ösişga ta'sirini baholaşning nazariy asoslari va ekonometrik yondaşuvlari tizimlaştirilgan. Moliyaviy rivojlaniş va ösiş örtasidagi boğliqlik böyiça klassik hamda zamonaviy tadqiqotlar, jumladan ta'sirning çiziqli emasligi haqidagi dalillar tahlil qilingan. Baholaş uçun ARDL va çegaraviy test, kointegratsiya tahlili, Greyndjer sababiyat testi hamda bösağaviy regressiya usullarini birgalikda qöllaş asoslangan. Özbekiston şaroitida tahlil ötkazişning öziga xos jihatlari va amaliy tavsiyalar keltirilgan.

Kalit sözlar: bank kreditlari; iqtisodiy ösiş; moliyaviy rivojlaniş; ARDL; kointegratsiya; Greyndjer sababiyati; çiziqli emaslik; Özbekiston.

Аннотация. В статье систематизированы теоретические основы и эконометрические подходы к оценке влияния банковского кредитования на экономический рост. Проанализированы классические и современные исследования связи между финансовым развитием и ростом, включая свидетельства нелинейного характера этого влияния. Обосновано совместное применение ARDL и тестирования границ, коинтеграционного анализа, теста причинности по Грейнджеру и пороговой регрессии. Приведены особенности проведения анализа в условиях Узбекистана и практические рекомендации.

Ключевые слова: банковские кредиты; экономический рост; финансовое развитие; ARDL; коинтеграция; причинность по Грейнджеру; нелинейность; Узбекистан.

Abstract. The article systematizes the theoretical foundations and econometric approaches to assessing the impact of bank credit on economic growth. It reviews classical and recent studies on the finance–growth nexus, including evidence of a nonlinear relationship. The joint use of ARDL bounds testing, cointegration analysis, Granger causality tests and threshold regression is substantiated. The specific features of conducting such analysis in Uzbekistan and practical recommendations are presented.

Keywords: bank credit; economic growth; financial development; ARDL; cointegration; Granger causality; nonlinearity; Uzbekistan.

Kiriş

Moliyaviy vositaçilik va iqtisodiy ösiş örtasidagi boğliqlik iqtisodiy fanning eng köp muhokama qilinadigan masalalaridan biridir. Bank kreditlari bu boğliqlikning asosiy kanali hisoblanadi, çunki ular vaqtinça böş turgan jamğarmalarni işlab çiqariş va investitsiya jarayoniga yönaltiradi. Şumpeter tadbirkorlik faoliyatini moliyalaştirişda banklarning rolini texnologik yangilanişning zaruriy şarti sifatida körsatgan edi [1]. Goldsmit, Mak-Kinnon va Şou ham moliyaviy tizim rivojlanişi kapital töplanişi va

resurslarni samarali taqsimlaşga ta'sir qilişini asoslagan [2, 3, 4].

Keyingi empirik tadqiqotlar bu qaraşlarni köplab mamlakatlar ma'lumotlari asosida sinab kördi. King va Levin moliyaviy rivojlaniş darajasining kelgusi ösiş sur'atlarini başorat qilişini aniqladi [5], Levin esa mavjud nazariy va empirik işlarni umumlaştirib, moliya tizimi ösişga ijobiy ta'sir qilişini xulosa qildi [6]. Şunga qaramay, sönggi yillarda bu boğliqlikning çiziqli emasligi haqida jiddiy dalillar paydo böldi. Arkand va hammualliflar kredit hajmi yalpi içki mahsulotga nisbatan ma'lum bir darajadan oşgaç, uning ösişga ta'siri susayişi va hatto salbiy tusga kirişi mumkinligini körsatdi [7]. Çekketti va Kxarrubi ham xuddi şunday natijaga kelgan [8]. Yordan, Şularik va Teylor esa kreditning haddan taşqari tez ösişi moliyaviy inqirozlar ehtimolini oşirişini isbotladi [9].

Şu sababli bank kreditlarining iqtisodiy ösişga ta'sirini baholaş nafaqat nazariy, balki amaliy ahamiyatga ham ega bölib, pul-kredit siyosatini va bank tizimini rivojlantiriş strategiyasini asoslaşda zarurdir. Uşbu maqolaning maqsadi bank kreditlari va iqtisodiy ösiş örtasidagi boğliqlikni baholaşning nazariy asoslari va ekonometrik yondaşuvlarini tizimlaştiriş hamda ularni Özbekiston şaroitida qöllaş imkoniyatlarini körsatişdan iborat. Tadqiqotda adabiyotlarni qiyosiy tahlil qiliş, tizimli yondaşuv va ekonometrik modellaştiriş metodologiyasini umumlaştiriş usullaridan foydalanildi.

Asosiy qism

Bank kreditlari iqtisodiy ösişga bir neça kanal orqali ta'sir körsatadi. Birinçidan, kredit asosiy kapitalga investitsiyalarni moliyalaştirib, işlab çiqariş quvvatlarini kengaytiradi va iş örinlari yaratadi. Ikkinçidan, bank loyihalarni tanlaş va monitoring qiliş orqali kapitalni samaraliroq sohalarga yönaltiradi, bu esa umumiy omil unumdorligini oşiradi. Bek, Levin va Loayza aynan unumdorlik ösişi moliyaviy rivojlanişning asosiy natijasi ekanini körsatgan [10]. Uçinçidan, kredit kiçik va örta biznesning tölov balansini tartibga solib, aylanma mablağlar yetişmasligini bartaraf etadi hamda iste'mol va talabni qöllab-quvvatlaydi. Törtinçidan, kredit hajmining kengayişi pul massasining ösişiga olib keladi va narxlar barqarorligiga ta'sir qiladi.

Şuning uçun kreditning ta'siri uning yönalişiga boğliq. Işlab çiqariş va innovatsion sohaga berilgan kreditlar ösişni rağbatlantirsa, iste'molga yoki köçmas mulk bozoriga yönaltirilgan kreditlar köpinça narxlar pufagi va qarz yukining oşişiga sabab böladi. Ya'ni kreditning sifati va tarkibi uning hajmidan kam bölmagan darajada muhimdir.

Baholaşning ekonometrik metodologiyasi

Ta'sirni baholaş uçun odatda yalpi içki mahsulot (yoki uning aholi jon boşiga qiymati) boğliq özgaruvçi sifatida, bank sektori tomonidan xususiy sektorga berilgan kreditlarning yalpi içki mahsulotga nisbati esa asosiy izohlovçi özgaruvçi sifatida olinadi. Modelga nazorat özgaruvçilari, jumladan investitsiyalar uluşi, inflyatsiya darajasi, taşqi savdo oçiqligi, davlat xarajatlari va inson kapitali körsatkiçlari kiritiladi.

Vaqt qatorlari bilan işlaganda birinçi navbatda ma'lumotlarning statsionarligi kengaytirilgan Dikki-Fuller testi bilan tekşiriladi. Özgaruvçilar turli tartibda integrallaşgan bölsa, Pesaran, Şin va Smit taklif etgan keçikişlari taqsimlangan avtoregressiv model (ARDL) va çegaraviy test usuli qulay hisoblanadi, çunki u qisqa va uzoq muddatli munosabatlarni bir vaqtda baholaşga imkon beradi [11].

Özgaruvçilar birinçi tartibli integrallaşgan bölsa, Engl va Greyndjer hamda Yoxansen yondaşuvlari böyiça kointegratsiya tahlili ötkaziladi [12, 13]. Sababiyat yönalişini, ya'ni kredit ösişni keltirib çiqaradimi yoki ösiş kreditga talabni oşiradimi, aniqlaş uçun Greyndjer sababiyat testidan foydalaniladi [14]. Panel ma'lumotlar mavjud bölganda, masalan hududlar kesimida, umumlaşgan momentlar usuli endogenlik muammosini kamaytiriş uçun qöllaniladi. Kreditning ta'siri çiziqli emasligini tekşiriş uçun modelga kredit körsatkiçining kvadrat şaklini kiritiş yoki bösağaviy regressiyadan foydalaniş tavsiya etiladi [7]. Natijalar işonçliligini oşiriş uçun qoldiqlar böyiça diagnostik testlar (avtokorrelyatsiya, geteroskedastiklik, modelning barqarorligi) ötkazilişi lozim.

1-jadval

Bank kreditlarining ösişga ta'sirini baholaş usullari

Usul	Vazifasi	Asosiy manba
Kengaytirilgan Dikki-Fuller testi	Vaqt qatorlarining statsionarligi va integrallaşuv tartibini aniqlaş	Dikki va Fuller yondaşuvi
ARDL va çegaraviy test	Turli tartibda integrallaşgan özgaruvçilar uçun qisqa va uzoq muddatli munosabatlarni baholaş	[11]
Kointegratsiya tahlili	Birinçi tartibli integrallaşgan özgaruvçilar örtasidagi uzoq muddatli muvozanatni tekşiriş	[12, 13]
Greyndjer sababiyat testi	Sababiyat yönalişini aniqlaş (kredit → ösiş yoki ösiş → kredit)	[14]
Umumlaşgan momentlar usuli (panel)	Hududlar kesimida endogenlik muammosini kamaytiriş	Panel ma'lumotlar uçun standart usul
Bösağaviy regressiya / kvadrat şakl	Ta'sirning çiziqli emasligini va kritik darajani aniqlaş	[7]

Manba: *muallif tomonidan tuzilgan*

Özbekiston şaroitining öziga xosligi

Özbekiston şaroitida bunday tahlil bir qator öziga xos holatlarni hisobga olişni talab qiladi. Sönggi yillarda bank tizimini isloh qiliş, davlat iştirokidagi banklarni xususiylaştiriş va kredit siyosatini liberallaştiriş natijasida bank kreditlari hajmi sezilarli oşdi. Biroq kredit portfelida davlat uluşi va yirik korxonalar uluşi yuqori bölib qolmoqda, şuning uçun kredit körsatkiçlarini faqat umumiy hajm bilan emas, balki sektorlar, muddatlar va qarz oluvçilar toifalari böyiça ham tahlil qiliş lozim.

Ma'lumotlar uçun Özbekiston Respublikasi Markaziy banki va Milliy statistika qömitasining rasmiy statistikasi hamda Jahon banki ma'lumotlar bazasidan foydalaniş mumkin. Kuzatuvlar soni nisbatan kam bölgani uçun çoraklik ma'lumotlarni qöllaş va natijalar barqarorligini turli spetsifikatsiyalarda tekşiriş tavsiya etiladi. Qisqa qatorlarda islohotlar va taşqi şoklar tufayli yuz bergan tarkibiy siljişlarni hisobga oliş

ham muhimdir.

Amaliyotda kutilayotgan natija şundan iboratki, xususiy sektorga yönaltirilgan, işlab çiqariş va xizmat körsatiş tarmoqlariga berilgan kreditlar iqtisodiy ösişga uzoq muddatda ijobiy ta'sir körsatadi, qisqa muddatda esa ta'sir kuçsizroq böladi. Kredit hajmi ma'lum çegaradan oşganda, ayniqsa sifatsiz kreditlar uluşi ortganda, samara pasayişi mumkin.

Xulosa

Bank kreditlari iqtisodiy ösişning muhim omili bölib, ularning ta'siri kredit hajmi, tarkibi, sifati va iqtisodiyotning moliyaviy rivojlaniş darajasiga boğliqdir. Nazariy va empirik adabiyotlar tahlili moliyaviy rivojlanişning dastlabki bosqiçlarida kredit kengayişi ösişni rağbatlantirişini, yuqori darajada esa ta'sir çiziqli bölmasligini va moliyaviy barqarorlikka xavf tuğdirişi mumkinligini körsatdi

Baholaşda ARDL va kointegratsiya modellari, Greyndjer sababiyat testi hamda çiziqli bölmagan spetsifikatsiyalardan birgalikda foydalaniş eng işonçli natija beradi. Amaliy jihatdan kreditlarni işlab çiqariş va innovatsion loyihalarga yönaltiriş, kredit sifati ustidan nazoratni kuçaytiriş, kiçik biznesning moliyaga kiriş imkoniyatlarini kengaytiriş hamda bank nazoratini takomillaştiriş tavsiya etiladi. Kelgusi tadqiqotlarda Özbekiston hududlari va iqtisodiyot tarmoqlari kesimida batafsil ma'lumotlar asosida ta'sirning heterogenligini baholaş maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Schumpeter J.A. The Theory of Economic Development. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1934.

2. Goldsmith R.W. Financial Structure and Development. New Haven: Yale University Press, 1969.

3. McKinnon R.I. Money and Capital in Economic Development. Washington, DC: Brookings Institution, 1973.

4. Shaw E.S. Financial Deepening in Economic Development. New York: Oxford University Press, 1973.

5. King R.G., Levine R. Finance and Growth: Schumpeter Might Be Right. Quarterly Journal of Economics, 1993.

6. Levine R. Finance and Growth: Theory and Evidence. Handbook of Economic Growth, Vol. 1A. Amsterdam: Elsevier, 2005.

7. Arcand J.L., Berkes E., Panizza U. Too Much Finance? Journal of Economic Growth, 2015.

8. Cecchetti S.G., Kharroubi E. Reassessing the Impact of Finance on Growth. BIS Working Papers, 2012.

9. Jordà Ò., Schularick M., Taylor A.M. When Credit Bites Back. Journal of Money, Credit and Banking, 2013.

10. Beck T., Levine R., Loayza N. Finance and the Sources of Growth. Journal of Financial Economics, 2000.

11. Pesaran M.H., Shin Y., Smith R.J. Bounds Testing Approaches to the Analysis

of Level Relationships. Journal of Applied Econometrics, 2001.

12. Engle R.F., Granger C.W.J. Co-integration and Error Correction: Representation, Estimation, and Testing. Econometrica, 1987.

13. Johansen S. Statistical Analysis of Cointegration Vectors. Journal of Economic Dynamics and Control, 1988.

14. Granger C.W.J. Investigating Causal Relations by Econometric Models and Cross-spectral Methods. Econometrica, 1969.